

Etnický obraz Košíc v slovenskej historiografii od jej počiatkov do roku 1918

Ondrej Ficeri

vol. 3, 2014, 1, pp. 94-113

The ethnic image of the town of Košice in Slovak historiography from beginning until 1918

The article aims to reconstruct the ethnic image of the town of Košice produced by members of Slovak historiography in the period of existence of the historical Hungary. In the development of the ethnic structure of Košice, the most decisive role played the town's location on the ethnic border between areas with prevailing Slovak, and on the other side Hungarian inhabitants. To define the affiliation of Slovak historiography to the multi-ethnic town of Košice, it was necessary to trace contemporary images of Slovak scholars about the ethnic composition and realia of Košice and answer the question, whether they considered Košice as one of the Slovak towns, and whether Košice became one of the places of Slovak collective memory. The article contemplates what role did Košice play in constructing the Slovak national discourse and, eventually, it outlines reasons why the town, despite a huge potential, did not become one of the significant centres of the Slovak national life before 1918.

Key words: History of Košice. Ethnic images. Slovak collective memory. Slovak historiography. Slovak national discourse.

Cieľom príspevku je rekonštrukcia etnického obrazu mesta Košice stvárnenej slovenskou historiografiou od jej počiatkov do roku 1918, t. j. v období, keď Košice patrili do Uhorska. Mesto Košice, vyvinuté pôvodne zo slovanskej osady, do ktorej sa od 12. storočia sťahovalo z juhu prichádzajúce maďarské obyvateľstvo, nadobudlo po príchode nemeckých hostí v 13. storočí multietnický charakter.¹ Vďaka príchodu nemeckých hostí sa multietnickosťou vyznačovali takmer všetky významnejšie uhorské mestá. Pre vývoj Košíc však bola rozhodujúca poloha na etnickej hranici medzi územiami s prevahou slovenského a na druhej strane maďarského obyvateľstva. Pre určenie vzťahu slovenskej historiografie ku Košiciam je preto kľúčové sledovať, aké boli predstavy slovenských vzdelancov o etnickom zaradení Košíc, či pokladali Košice za slovenské mesto, resp. či sa Košice stali jedným z miest kolektívnej pamäte Slovákov. Príspevok analyzuje diela tých predstaviteľov slovenskej historiografie, ktorí sa hlásili ku svojej slovenskej etnicite, resp. sa považovali za príslušníkov slovenského národa.² Pri takto koncipovanom spracovaní danej témy sa

1 Porovnaj HALAGA, Ondrej R. *Počiatky Košíc a zrod metropoly*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1992. 444 s.; VARSÍK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny I*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964. 476 s.

2 Práce, ktoré vznikli na území terajšieho Slovenska, ale nepochádzajú od príslušníkov slovenskej inteligencie, nie sú v príspevku analyzované. Príspevok teda nezohľadňuje teritoriálne hľadisko pojmu slovenská historiografia, definovaného podľa: OTČENÁŠ, Michal – HAVRILA, Marek – LIPKA, Martin – OTČENÁŠOVÁ, Slávka. *Metodologické východiská výskumu vzťahov slovenskej historiografie kinonárodným historiografiám v 20. storočí*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2009. s. 21., V príspevku sú analyzované všetky relevantné diela autorov uvedených v prehľadoch dejín slovenskej historiografie: KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav. *Prehľadné dejiny českého a slovenského dejepisectví: od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1997. 1065 s.; OTČENÁŠ, Michal. *Dejiny slovenskej historiografie v rokoch 1848 – 1893*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2003. 221 s.; OTČENÁŠ, Michal. *Slovenská historiografia v rokoch 1848 – 1918*. Prešov : Metodické centrum Prešov, 1994. 63 s.; POTEMRA, Michal. *Slovenská historiografia v rokoch 1901 – 1918*. Košice : Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 1980. 650 s.; TIBENSKÝ, Ján. *Dejiny vedy a techniky na*

zároveň zamýšľa nad otázkou, aké miesto zohrávali Košice pri konštruovaní slovenského národného diskurzu. Pre zodpovedanie tejto otázky bolo preto potrebné analyzovať texty jednotlivých historikov, všímať si, ktorým témam sa v súvislosti s Košicami venovali a či s nimi spájali významné udalosti viažuce sa k slovenským dejinám. V neposlednom rade sa príspevok pokúša objasniť príčiny, prečo sa Košice v predmetnom období nestali jedným z centier slovenského národného života.

Košice predstavovali predmet záujmu slovenskej i maďarskej historiografie, aj keď v rôznom rozsahu a intenzite. Historický naratív o Košiciach vytváraný slovenskými dejepiscami sa antagonisticky odlišoval od naratívu maďarských dejepiscov a historikov. Obrazy o Košiciach, ktoré vo svojich dielach či už jedna alebo druhá skupina sprostredkovala, zaradujeme do kategórie mentálnych reprezentácií. Tieto subjektívne predstavy neboli pritom úplným odrazom skutočnosti, hoci publikovaním boli prezentované ako pravdivé.³ Pri takomto zohľadnení definície obrazu ako kategórie sociálnej reprezentácie nie je úlohou príspevku verifikovať, resp. falzifikovať analyzované tvrdenia jednotlivých slovenských dejepiscov, ale pokúsiť sa vysvetliť príčinu ich vzniku a vzájomnú interakciu so slovenským verejným diskurzom v meniacich sa podmienkach konkrétnych politicko-mocenských štruktúr.⁴

Etnický obraz Košíc v slovenskej historiografii do roku 1780

V protonacionálnej fáze uvedomovania si vlastnej identity slovenskí vzdelanci stotožňovali dejiny Slovákov s dejinami Slovanov. Táto charakteristická črta tzv. barokového slavizmu zároveň nebránila snahe vymedziť územie, na ktorom prevažovalo slovenské etnikum, čím by sa teritoriálne vymedzilo nielen voči Maďarom, ale aj susediacim Čechom, Poliakom a Rusínom.⁵

Slovensku. Martin : Osveta, 1979. 536 s. a v bibliografiách JANKOVIČ, Vendelín – ŠKORUPOVÁ, Anna. *Bibliografia k dejinám Slovenska: literatúra vydaná do roku 1965*. Bratislava : Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 1996. 783 s.; POTEMRA, Michal. Príspevok k bibliografii Košíc. In: HALAGA, Ondrej Richard (Ed.). *Vlastivedný sborník: práce vědeckých ústavů a pracovníků východního Slovenska*. Košice : Archív mesta Košíc, 1955, s. 354-370.

3 K teórii pojmov „obraz“ a „reprezentácie“ bližšie VÖRÖS, László. Premeny obrazu Slovákov v maďarskej hornouhorskej regionálnej tlači v období rokov 1914 – 1918. In: *Historický časopis*, 2006, roč. 54, č. 3, s. 419n.; TANCER, Jozef. Obraz nie je odraz: reprezentácie mesta ako výskumný problém. In: DUDEKOVÁ, Gabriela (Ed.). *Medzi provinciou a metropolou: obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 23-45; TANCER, Jozef. *Neviditeľné mesto: Prešporok/Bratislava v cestopisnej literatúre*. Bratislava : Kalligram, 2013, s. 14-23.

4 Trend nových metodologických prístupov výskumu vzťahu spoločenských súvislostí a vývinu historiografie rozoberá publikácia HAVRILA, Marek – OTČENÁŠOVÁ, Slávka (Eds.). *Historiografia na Slovensku v kontexte spoločenského vývinu v 19. a 20. storočí*. Prešov : Universum, 2009. 100 s.

5 Prehľad názorov slovenskej inteligencie na rozsah Slováckmi obývaného územia analyzoval František Bokes v dielach: BOKES, František. *Slovenský životný priestor v minulosti a dnes*. Bratislava : Nakladateľstvo Čas, 1943. 152 s.; BOKES, František. *Vývin predstáv o slovenskom území v 19. storočí*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1945. 143 s. Príslušnosť východného Slovenska ako integrálnej súčasti slovenského etnického územia analyzoval TAJTÁK, Ladislav. Východné Slovensko ako regionálny fenomén. In: *Historický časopis*, 2001, roč. 49, č. 2, s. 308; ŠVORC, Peter. Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období (1919 – 1939). Prešov : Universum, 2003, s. 11-63; SEDLÁK, Imrich. Východné Slovensko – integrálna súčasť Slovenska. In: *Slovakistika. Jazykoveda, literárna veda, kulturológia, vedecké informácie*, roč. 2, 2013. Matica slovenská : Martin, 2013, s. 240-247; ULÍČNÝ, Ferdinand. Východné Slovensko v stredoveku. In: *Slovakistika. Jazykoveda, literárna veda, kulturológia, vedecké informácie*, roč. 2, 2013. Matica slovenská : Martin, 2013, s. 248-252; TAJTÁK, Ladislav. K otázkam koncepcie dejín východného Slovenska. In: *Slovakistika. Jazykoveda, literárna veda, kulturológia, vedecké informácie*, roč. 2, 2013. Matica slovenská : Martin, 2013, s. 253-256; ŠVORC, Peter. Východné Slovensko v medzivojnovom období (1918 – 1938). In: *Slovakistika. Jazykoveda, literárna veda, kulturológia, vedecké informácie*, roč. 2, 2013. Matica slovenská : Martin, 2013, s. 257-284.

UNIVERZITA PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA V KOŠICIACH

HISTORICKÉ MEDZNÍKY VO VÝVOJI KOŠÍC

v 20. storočí

Prvé historiografické dielo vytvárajúce kolektívnu identitu Slovákov *Viva Gentis Slavonicae Delineatio* (1642) od českého exulanta Jakuba Jakobebe zachycuje dejiny Slovákov ako autochtónneho obyvateľstva horného Uhorska.⁶ Hranice slovenského osídlenia autor vymedzil Karpatmi, Dunajom a na východe až riekou Tisou. V súvislosti s Košicami nie je bez zaujímavosti, že Jakub Jakobeus spis dedikoval okrem iných aj košickému richtárovi Jánovi Kevickému a úradníkovi Košickej komory Jonášovi Benediktimu.⁷ Ján Kevický, Slováč z Turca, sa v prevažne nemeckých a maďarských Košiciach dokázal presadiť v kruhoch miestnej protestantskej elity a v rokoch 1638 – 1641 bol zvolený za richtára. Vlastnil súkromnú knižnicu so 135 zväzkami a osobne sa poznal aj s Jakubom Jakobeom, ktorého podporoval pri vydávaní jeho diel.⁸ V košických podmienkach však prienik osobností slovenskej etnicity medzi rady miestnej honorácie bol skôr výnimkou ako pravidlom a práve preto je Kevického prípad vzácnym príkladom uvedomovania si slovenskej etnickej príslušnosti v košickom prostredí, hoci Kevický nebol rodený Košičan a jeho identita bola formovaná jeho turčianskym pôvodom.

Teritoriálne vymedzenie slovenského etnika nachádzame aj v dielach ďalších slovenských vzdelancov 18. storočia, ktorí dokazovali kontinuitu veľkomoravských Slovanov s hornouhorskými Slovákami. Trnavský profesor Martin Szentiványi (Szentiványi), vyučujúci istý čas aj na Košickej univerzite, v diele *Miscellanea* (1689 – 1709) tvrdil, že sídla Slovákov (Slavi), obývajúcich pramene Váhu a úpätia Karpát, sa rozprestierajú medzi Dunajom a Tisou, teda vrátane územia mesta Košice.⁹

Rovnako autor prvej slovenskej národnej obrany proti maďarskej téze o podriadenosti Slovákov v Uhorsku Ján Baltazár Magin v diele *Murices (...) sive Apologia* (1723) situuje Slovákov, Svätoplukových potomkov, do všetkých žúp, „*kde sa ozýva slovenská reč*“, tiahnucich sa pod Karpatmi až do Sedmohradska.¹⁰

Maginovu teóriu o pohostinnom prijatí Maďarov Slovanmi v Panónii rozpracoval jezuitský profesor Samuel Timon, rodák z Trenčianskej Turej, dlhoročne pôsobiaci v Košiciach. V roku 1733 tu vydal prvé dielo kritickej historiografie v Uhorsku *Imago antiquae Hungariae*, ktoré je zároveň prvou uhorskou verziou koncepcie slovenských dejín. Územie osídlené Slovákami tiež vymedzuje Dunajom, Karpatmi a Tisou. V ďalších Timonových dielach, topografii uhorských miest *Celebriorum Hungariae urbium et oppidorum topographia* (1702) a v popise povodia Tisy a Váhu *Tibisci Ungariae fluvii notio Vagique ex parte* (1736), sú uvedené údaje aj o Košiciach, pričom ich meno zaznamenáva popri latinskom a maďarskom variante aj v slovenčine (Kossice).¹¹

6 Úryvky z nezachovaného diela *Viva Gentis Slavonicae Delineatio* v diele *Gentis Slavonicae lacrumae, suspiria et vota* analyzoval HORVÁTH, Pavel. Počiatky slovenskej historiografie. In: *Historický časopis*, 1982, roč. 30, č. 6, s. 859–877.

7 HORVÁTH, P. Počiatky slovenskej historiografie..., s. 876.

8 ELIÁŠ, Štefan. *Dejiny Košíc v dátach II.: včasný novovek 1526 – 1711*. Košice : Typopress, 2011, s. 144.

9 VANTUCH, Anton. Martin Szentiványi – príspevok k jeho životu a dielu. In: *Historický časopis*, 1979, roč. 27, č. 4, s. 542.

10 SEDLÁK, Vincent (Ed.). *Ján Baltazár Magin: obrana slávnej župy Trenčianskej amesta tohože mena*. Martin : Matica slovenská, 2002, s. 115.

11 MARSINA, Richard. Samuel Timon a jeho predstavy o najstarších dejinách Slovákov. In: *Historický časopis*, 1980, roč. 28, č. 2, s. 244. Takto je to zaznamenané aj v Belovom diele *Compendium Hungariae geographicum* z roku 1753, s. 219.

O etnikách v Košiciach sa vyjadroval aj Matej Bel v rukopise Notícií Abovskej župy, keď tvrdil, že najpočetnejším etnikom v Košiciach sú Slováci, po nich nasledujú Nemci a najmenej je Maďarov.¹²

V roku 1780 Juraj Papánek, autor prvých slovenských dejín *Historia gentis Slavae*, poznačených obranným barokovým historizmom, predpokladal existenciu Slovenského kráľovstva (*Regnum Slavorum*), stotožneného s Veľkou Moravou. Ku východným oblastiam slovenského panstva radil aj povodie rieky Hornád.¹³

V dielach ostatných autorov slovenskej inteligencie (Ján Kollár, Ján Severini, Ján Tomka Sásky, Juraj Sklenár) sa nenachádzajú relevantné referencie ku Košiciam alebo k ich okoliu.

V tomto období vyšla aj prvá monografia mestských dejín *Cassovia vetus ac nova*¹⁴ z pera profesora Košickej univerzity Jána Baptistu Trstanského. Jezuita Trstanský, pochádzajúci z Považia, sa ako prvý dejepisec vôbec pokúsil o analýzu najstarších listín uložených v Archíve mesta Košice, na základe ktorých vytvoril teóriu o Starých a Nových Košiciach (t. j. Košický hrad verzus samotné opevnené mesto). Odmietal „babské povedačky“ – legendy a mýty tradované o vzniku Košíc a pôvode ich názvu a kriticky sa zamýšľal nad možnými riešeniami. Dejiny mesta vykladal prostredníctvom významných historických budov, pričom samostatnú kapitolu venoval vojenským dejinám a privilégiám mesta. Ústrednou témou Trstanského diela je však apológia jezuitského rádu, katolíckej cirkvi a vlády habsburských panovníkov v košických dejinách. Národnostných pomerov sa táto práca dotýka iba v minimálnej miere, resp. z hľadiska slovenského alebo maďarského národného diskurzu sa táto práca vyznačuje neutrálnou naráciou.¹⁵

Z rozboru jednotlivých diel osvieteneckej éry vyplýva, že slovenskí vzdelanci 18. storočia mali pomerne jednotnú predstavu o etnicky slovenskom teritóriu. Jeho južnú a východnú hranicu síce nebolo možné presne určiť, ale za východný oporný geografický bod považovali zhodne rieku Tisu s povodím Hornádu, čo znamenalo geografické začlenenie Košíc do slovenského etnického priestoru. Hoci slovenské obyvateľstvo tvorilo väčšinu obyvateľstva Košíc (prevažne na predmestiach), z jeho radov nevzišli vzdelanostne činní jedinci s vyvinutou slovenskou etnickou identitou. Na druhej strane atraktivita Košickej univerzity spôsobila, že Košice, popri Trnave, vynikali ako pôsobisko slovenských vzdelancov prichádzajúcich zo severného Slovenska (Samuel Timon, Ján Baptista Trstanský), ktorí tu vytvorili pozoruhodné diela slovenskej historiografie.

Etnický obraz Košíc v slovenskej historiografii v rokoch 1780 – 1848

V období rokov 1780 – 1848 prebiehal u Slovákov proces kultúrnej a jazykovej sebaidentifikácie označovaný aj ako národné obrozenie¹⁶ alebo učenecká fáza národného

12 SEDLÁK, Vincent (Ed.). *Ján Baltazár Magin...*, s. 18.; Celkový obraz o Košiciach z prvej polovice 18. storočia bude možné získať až po vydaní editovaných Notícií Abovskej župy pripravovaných Maďarskou akadémiou vied v najbližších rokoch.

13 PAPANEK, Georgius. *Historia Gentis Slavae*. Quinque-Ecclesiis : Typi Joannis Josephi Engel, 1780, s. 31.

14 [TRSTANSKÝ, Ján Baptista]. *Cassovia vetus ac nova*. Cassovia : J.H. Frauenheim, 1732. 189 s. V slovenskom preklade TIMON, Samuel [v skutočnosti to napísal TRSTANSKÝ, Ján Baptista]. *Kronika mesta Košíc do r. 1732* [= *Cassovia vetus ac nova*]. Preklad Ferdinanda Štellerera pre archívne a muzeálne účely. Košice : Okresný archív v Košiciach, 1966. 115 s.

15 J. B. Trstanský písal túto monografiu z pozície jezuitského profesora, nie uhorského vlastenca slovenského pôvodu, preto sa bližšie rozboru tohto diela nevenujem. Dielo detailnejšie rozobral DUCHOŇ, Jozef. Košické mestské kroniky ako obraz dobového vnímania dejín. In: GAŠAJ, Dárius (Ed.). *Historica Carpatica*. Košice : Východoslovenské múzeum v Košiciach, 2007, roč. 38, s. 7nn.

16 Termín národné obrozenie využívala historiografická produkcia pred rokom 1989. Tibor Pichler v príspevku *Národ, národnosti, štát: o politike etnického entuziazmu v stredoeurópskom kontexte obhajuje opodstatnenosť tohto*

hnutia.¹⁷ Vytvárala sa nová intelektuálna elita Slovákov, ktorá zintenzívnila štúdium slovenského jazyka, kultúry a dejín. Predovšetkým história etnického spoločenstva patrila k fundamentálnym pilierom zdôvodňovania práva etnika na národnú existenciu. Prostredníctvom „*vyndájených tradícií*“,¹⁸ systémov reprezentácií v podobe literárnych útvarov, umeleckých predmetov, dejepisných diel, národných kultúrnych inštitúcií, národných hrdinov, či miest pamätí prebiehalo konštruovanie národného príbehu daného národa ako určitého „*predstavovaného spoločenstva*“.¹⁹ Základnými atribútmi konštruktú národného príbehu bol jeho časový rozmer s vymedzením počiatkov národných dejín, „zlatého veku“ i „doby temna“, ďalej sociálny rozmer s vymedzením hlavných aktérov a zaradením určitých sociálnych skupín do kontextu národných dejín a napokon priestorový rozmer národného územia s jeho vnútorným štruktúrovaním (metropola – periféria).²⁰

Ak sa pozeráme na etnický obraz Košíc vytváraný v slovenskej historiografii až do roku 1918, relevanciu pre nás má rozmer sociálny (mešťanstvo ako súčasť slovenského národa) a priestorový (príslušnosť Košíc k etnicky slovenskému alebo maďarskému teritóriu?).

Čo sa týka sociálneho rozmeru slovenského národného hnutia, v 2. polovici 20. storočia historik Ján Tibenský ma margo úlohy miest v slovenskom národnom diskurze uviedol, že „*ani jedno mesto na Slovensku sa pre Slovákov a slovenskú národnú kultúru a vedu nestalo tým, čím Paríž pre Francúzov, Londýn pre Angličanov a Praha s Karlovou univerzitou pre Čechov*“.²¹ Väčšina slovenských miest bola od stredoveku multietnická. Okrem Slovákov ich obývali v prípade troch miest – Košíc, Prešova a Bratislavy – aj Maďari, a od 13. storočia v prevažnej miere Nemci.

V ranom novoveku sa slovenský element posilnil predovšetkým v mestách stredného a severného Slovenska, avšak nepodarilo sa mu ovládnuť ani jedno mestské centrum.

Slovensky hovoriace meštianske obyvateľstvo bolo spolu so slovenským zemianstvom považované obrodencami za odrodilé. V súlade s romantickým ideologickým náhľadom sa slovenskí národovci orientovali na emancipáciu roľníckeho ľudu, jeho kultúry a jazyka na slovenskom vidieku, ktorý tvoril väčšinu potenciálnej základne „*predstavovaného spoločenstva*“. Idealizácia ľudu a preferencia folklóru, čiže „*plebejizmus*“, sa stali trvalou črtou slovenského národného diskurzu.²² Táto črta bola charakteristická aj pre národné príbehy susedných Maďarov, Poliakov a Čechov – nakoľko aj ich mestá ovládali poväčšine Nemci.²³ U Slovákov ale vystupovala do popredia najvýraznejšie, keďže ostatné národy orientovali svoj národný diskurz okrem ľudového komponentu na šľachtické prostredie

termínu ako druhu stratégie sociálnej i politickej transformácie. PICHLE, Tibor. Národ, národnosti, štát: o politike etnického entuziazmu v stredoeurópskom kontexte. In: KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVICHOVÁ, Eva (Eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti: konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava : Veda Vydavateľstvo SAV, 2009, s. 242-246. V tomto význame ho používam aj ja ďalej v texte.

17 Fázy národných hnutí zaviedol do spoločenských vied HROCH, Miroslav. *Evropská národní hnutí v 19. století: společenské předpoklady vzniku novodobých národů*. Praha : Svoboda, 1986. 397 s.

18 HOBBSBAWM, Eric. *The Invention of Tradition*. Cambridge : Cambridge University Press, 1983. 233 s.

19 ANDERSON, Benedict. *Imagined Communities: Reflexions on the Origins and Spread of Nationalism*. London : Verso, 1991. 240 s.

20 Teórie konštruovania národných dejín zhrnul HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dilem náhody: příčiny apředpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha : Sociologické nakladatelství Slon, 2009, s. 178-189.

21 TIBENSKÝ, Ján. *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*. Martin : Osveta, 1979, s. 150.

22 PICHLE, Tibor. Národ, národnosti, štát..., s. 249n.; PICHLE, Tibor. Národovci alebo občania: inštitucionalizácia ako problém. In: MANNOVÁ, Elena (Ed.). *Mešťanstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900 – 1989*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1998, s. 53-58.

23 CZOCH, Gábor. „*A városok szívere*“: *tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról*. Pozsony : Kalligram, 2009, s. 185nn. Porovnaj aj rozhovor s českým urbánnym historikom: IRA, Jaroslav. Čtyři roky příprav kvůli jednomu

a štátoprávnou tradíciou. Orientácia slovenských národovcov na ľud bola determinovaná historickým vývojom slovenského etnika (inklinovanie šľachty a mešťanov k Natio Hungarica), rovnako ako sociálnym postavením samotných aktérov národoveckých aktivít. Podľa výpočtov Jána Hučka, pred rokom 1848 až 53,4 % inteligencie pochádzalo z malých miest a 44 % z vidieka.²⁴ Z týchto skutočností vyplýva, že mešťanstvo veľkých miest, medzi ktoré patrili aj Košice, sa podieľalo na výstavbe slovenského národného príbehu mizivým percentom. To nutne determinovalo aj postavenie Košíc v rámci konštruovaného slovenského národného diskurzu.

Druhý, priestorový rozmer konštruktu slovenského národného príbehu bol silne viazaný jednak na miesta pamäte prírodného dedičstva slovenského územia (Tatry, vrchy Kriváň, Zobor a rieky Dunaj, Váh, Hron) a jednak na historický odkaz miest pamäte „zlatého veku prvého kráľovstva Slovákov“ Veľkú Moravu (Devín, Nitra, Bratislava – tá bola v hre o slovenské národné centrum iba do roku 1848 kvôli utlmeniu tamojších národoveckých aktivít v nasledujúcom období). Trenčín sa naopak spájal so slovenskou históriou skrz pôsobenie Matúša Čáka a Jána Jiskru, ktorých vtedajšia slovenská historiografia prezentovala ako národných hrdinov, ovládajúcich v určitom časovom úseku stredoveku zhruba etnicky slovenské územie.²⁵ Ale ako zapadali do konštruovaného príbehu slovenského národa Košice? Viazali sa k nim nejaké významné historické okamihy, majúce význam pre slovenské dejiny a kultúru? A ak nie, zaraďovali ich slovenskí obrodenci aspoň ku slovenským mestám tak, ako to bolo v období pred rokom 1780?

V predmarcovom období slovenskí vzdelanci konkrétnejšie vyjasňovali svoje predstavy o národnom území. Etnograf Ján Čaplovič zaradil Abov k župám, ktoré obývali Slováci, s poznámkou, že „v Košiciach majú tiež väčšinu“. Čaplovič osobne Košice navštívil a vo svojom etnografickom diele Slováci v Uhorsku referoval aj o špecificky miestnom horúčkovitom ochorení „porcellus Cassoviensis“. ²⁶ V diele O Slovensku a Slovákoch zaradil Košice medzi slovenské mestá a popísal aj ľudové povere a zvyky v okolí Košíc.²⁷

V roku 1830 Juraj Rohoň (Rohoni) vydal v Záhrebe spis obraňujúci Slovanov v Uhorsku ako reakciu na postupujúcu maďarizáciu. Prvenstvo slovanských jazykov v Karpatskej kotline zdôvodňoval vyjadrením: „Čo znamenajú mená Vesprím, Trenčín, Košice, Trnava, Budín, Zemnica, Kremnica, čo Bystrica a Brezno? (...) Aj to bol Slovan, kto dal meno vznešeným Rákošským poliam starých Maďarov“. ²⁸ Rohoň bol tak prvý vzdelanec vôbec, ktorý predpokladal slovanský/slovenský pôvod názvu mesta Košíc.

týdnu. Tolik práce stojí za usporiadaním mezinárodní konference. In: *Forum: časopis Univerzity Karlovy* [online]. [cit. 30. 6. 2012]. Dostupné na internete: < <http://forum.cuni.cz/IFORUM-13424.html> >

24 HUČKO, Ján. *Sociálne zloženie apôvod slovenskej obrodeneckej inteligencie*. Bratislava : Veda Vydavateľstvo SAV, 1974, s. 206.

25 KILIÁNOVÁ, Gabriela. Umiestnenie národného príbehu. In: KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVIČOVÁ, Eva (Eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti: konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava : Veda Vydavateľstvo SAV, 2009, s. 308n; ŠKVARNA, Dušan. *Začiatky moderných slovenských symbolov: kvytváraniu národnej identity od konca 18. storočia do polovice 19. storočia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2004, s. 21n, 32n, 44n.

26 ČAPLOVIČ, Ján. *Etnografia Slovákov v Uhorsku*. Nitra : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997, s. 33, 51.

27 ČAPLOVIČ, Ján. *O Slovensku a Slovákoch*. Bratislava : Tatran, 1975, s. 22, 160.

28 OMIŠ, Ján V. *Oreč a národ: slovenské národné obrany z rokov 1832 – 1848*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1973, s. 189.

Rovnako zaradil Košice do slovenského etnického priestoru Pavol Jozef Šafárik v diele *Slovanský národopis* (1842), v ktorom slovensko-maďarské etnické rozmedzie určil hranicou „od Moldavy do Košíc, odtiaľ na juh do Hanisky“.²⁹

Čaplovičovo a Šafárikovo vymedzenie slovenského národného teritória malo kľúčový význam pri formovaní politickej požiadavky na vytvorenie územnej autonómie nastolenej štúrovskou generáciou slovenských národovcov. Predtým je však nutné predstaviť si – najmä vo vzťahu ku Košiciam – plán slovenského vzdelanca Michala Kuniša na federalizáciu Uhorska v spise *Reflexionen über die Begründung der Magyarischen Sprache in Ungarn als Staats-Dikasterial-and Gerichts-wie auch als allgemeine Volkssprache* (Úvahy nad zdôvodňovaním maďarčiny v Uhorsku ako štátneho, úradného a súdneho, ako aj všeobecného národného jazyka, 1833). Michal Kuniš v ňom ako obranu pred nastupujúcou maďarizáciou navrhol vytvoriť samosprávne územie Slovensko (Slowakei), ktorého hlavným mestom mala byť hornouhorská metropola Košice („*Kaschau, der slowakische Hauptstadt Oberrungarn*“).³⁰ Košice sa mali stať hlavným mestom Slovenska ako najväčšie mesto samosprávnej oblasti, ktorého hranice presne vymedzil v projekte reorganizácie školských obvodov. Keďže do slovenského teritória nezaradil Bratislavu ako etnicky neslovenskú, Košice sa mu zdali byť najvhodnejším mestom na takúto pozíciu. Ku Košiciam, ktoré sám navštívil, mal Kuniš osobné väzby. Pôsobil tu jeho priateľ František Kazincí (Ferenc Kazinczy), ktorý tu ešte v 90. rokoch 18. storočia odštartoval obrodu maďarského jazyka. Kuniš v súvislosti s Košicami odkazuje aj na miestne nemecké periodikum *Der Bote von und für Ungarn*, ktoré čitateľov oboznamovalo so slovenskou otázkou v Uhorsku. Tu bola publikovaná recenzia jeho ďalšieho diela *Sollen wir Magyaren werden* a báseň *Die Klagen der Slawen*.³¹ Košickí mešťania, vrátane tých slovenských, si teda mohli vytvoriť obraz o slovenských národných aktivitách prostredníctvom nemeckého tlačového orgánu. Michal Kuniš tak podal o Košiciach obraz ako o multietnickom meste, kde rozvíjali svoj kultúrny život popri sebe príslušníci troch etník, zdá sa, vo vzájomnej harmónii. Vyspelejšie kultúrne aktivity Nemcov a Maďarov nemali byť prekážkou širšieho kultúrno-politického rozvoja slovenského etnika v Košiciach, ktoré mali najlepšie predpoklady konštituovať sa ako administratívne centrum všetkých Slovákov.

Mladá štúrovská generácia slovenských národovcov, ovplyvnená hegelovsko-herderovskou filozofiou a teóriou kultúrneho národa, ktorého existencia bola postavená na prirodzenom práve, dodala slovenským národno-identifikačným aktivitám politický náboj, ktorý sa naplno prejavil v revolúcii 1848/1849. Historiografická produkcia štúrovcov pred rokom 1848 bola minimálna a jej predstavitelia (Ľudovít Štúr, Benjamín Pravoslav Červenák) sa vo svojich dielach historiografického charakteru nedotkli Košíc.

Pri hodnotení diel slovenskej historiografie za obdobie rokov 1780 – 1848 možno konštatovať, že Košice, najľudnatejšie mesto historického horného Uhorska s početnou slovenskou populáciou, zostávali opäť na okraji pozornosti slovenských vzdelancov. Táto skutočnosť mala pritom niekoľko príčin. S Košicami nebola zviazaná žiadna relevantná udalosť, ktorá by mala význam pre slovenské dejiny a kultúru a ktorá by týmto spôsobom zakomponovala Košice do slovenského národného príbehu. Druhá príčina periférnosti Košíc spočívala v tom, že z košického urbánneho prostredia nevzišla skupina slovenských národovcov, ktorá by pevnejšie umiestnila Košice na mentálnu mapu slovenskej kolektívnej

29 MICHÁLEK, Ján. (Ed.). *Spisy Pavla Jozefa Šafárika. Zväzok 4: Slovanský národopis*. Košice : Oriens, 1995, s. 75.

30 VYVÍJALOVÁ, Mária. Michal Kuniš – autor národných obrán. In: MAŤOVČÍK, Augustín (Ed.). *Bibliografické štúdie*. 15. Martin : Matica slovenská, 1988, s. 47nn.

31 VYVÍJALOVÁ, Mária. Michal Kuniš – autor národných obrán..., s. 62.

identity. Prítom Košice mali k takejto pozícii predpoklady, pretože podobne ako Bratislava (v tom čase centrum slovenského národného diania) boli multietnickým mestom s početnou slovenskou populáciou, pôsobila tu kráľovská akadémia a od roku 1811 aj kňazský seminár, a teda vzdelávacie inštitúcie generujúce uvedomelú slovenskú inteligenciu. Podľa výpočtov Jána Hučka v tejto fáze národného hnutia až polovica slovenskej inteligencie pochádzala z radov duchovenstva, 20 % z učiteľského stavu a zvyšok zo slobodných povolání pôsobiach v mestách. Najvyšší počet slovenských vzdelancov sa regrutoval v Bratislave, Banskej Štiavnici, Banskej Bystrici, Ružomberku, Kežmarku, Levoči a na východe aj v Rožňave – nie však v Košiciach.³² Napriek všetkým uvedeným predpokladom tu dokonca nevznikol ani pobočný stánok Slovenského učeného tovaríšstva.³³

V Košiciach pôsobil iba nepatrný počet národne uvedomelých Slovákov. Urbánna mikroklima Košíc, formovaná nemeckou a čoraz silnejúcou maďarskou elitou, vplývala na formovanie identity príslušníkov inteligencie slovenského pôvodu utlmujúcim spôsobom. Ako vhodný príklad môže slúžiť profesor práva kráľovskej akadémie Ján Plath, autor Košickej kroniky (1860), ktorý napriek svojmu slovenskému pôvodu uprednostnil pred slovenskou národnou identitou identitu povedomia Hungarus – uhorského vlastenca. Zástancovia tohto povedomia trvali na zachovaní latinčiny ako úradného jazyka a varujúceho pred rozdúchavaním národných vášní, ktoré by priviedli multietnické, resp. mnohonárodné Uhorsko do katastrofy.³⁴ Podobným prípadom bol pre prvú polovicu 20. storočia etnický Slováč, košický cirkevný historik Béla Wick, ktorý prijal maďarskú národnosť.

Košice sa nestali jedným z centier slovenského národného života, a teda i miest kolektívnej pamäte Slovákov aj z iného dôvodu. Od 80. rokov 18. storočia tu prebiehal proces fixovania Košíc do historickej pamäte maďarského národa ako miesta začiatku obrody maďarského jazyka prostredníctvom pôsobenia Ján Bačániho (Jánosa Batsányiho), Františka Kazinciho (Ferenca Kazinczyho) a Dávida Baróti Sabóa (Dávida Baróti Szabóa) a nimi vydávaného literárneho časopisu Magyar Museum. V slovenskom národnom diskurze toto miesto v predmarcovom období zastávala Bratislava. Napriek tomu boli Košice slovenskými národovcami naďalej vnímané ako jedno zo slovenských miest, resp. miest s početnou slovenskou populáciou (P. J. Šafárik, J. Čaplovič) a odvážny, ale osamotený projekt Michala Kuniša na umiestnenie hlavného mesta slovenskej samosprávnej územnej jednotky do Košíc svedčí o ich národno-aktivizačnom potenciáli, ktorý však zo slovenskej strany zostal nevyužitý.

Košice a slovenská historiografia v rokoch 1848 – 1918

Väčšina diel slovenskej historiografie sa v tomto období vyjadrovala k aktuálnym politicko-spoločenským otázkam národného života Slovákov. Jednou z najnaliehavejších otázok zamestnávajúcich myseľ slovenských vzdelancov bola úprava štátoprávného postavenia územia obývaného Slováckmi v habsburskej monarchii. V revolúcii 1848/1849 slovenská národná elita vedená Ľudovítom Štúrom, Jozefom Miloslavom Hurbanom a Michalom Miloslavom Hodžom prvýkrát vystúpila s politickou požiadavkou na etnický vytýčené samosprávne slovenské územie. Aktivity slovenských agitátorov podporovala

32 HUČKO, Ján. *Sociálne zloženie apôvod slovenskej obrodeneckej inteligencie*. Bratislava : Veda Vydavateľstvo SAV, 1974, s. 33nn.

33 SEDLÁK, Imrich. *Východné Slovensko vletokruhoch národa*. Martin : Matica slovenská, 2012, s. 49n.

34 FICER, Ondrej. Význam Plathovej kroniky pre dejiny mesta Košice. In: GAŠAJ, Dárus – JARINKOVIČ, Martin (Eds.). *Historica Carpatica*, 2012, roč. 43. Košice : Východoslovenské múzeum, 2012, s. 35-64; MISKOLCZY, Ambrus. Povedomie Hungarus v 19. storočí. In: *Historický časopis*, 2011, roč. 59, č. 2, s. 215-240.

spočiatku aj Viedeň, ktorá etnickou parceláciou Uhorska sledovala spacifickovanie maďarských snáh o štátnu samostatnosť. Umiestnenie Košíc do hraníc slovenského administratívneho územia pritom nebolo jednoznačné. Vládny návrh vytvorenia ríšskej Slovenskej provincie zo záveru roka 1848 na jej území s Abovom a Košicami nepočítal.³⁵ Návrhy slovenských vládnych dôverníkov z roku 1849 však s Košicami na slovenskom teritóriu rátali, či už to bol veľkorysý plán Františka Hanricha, zahrnujúci k slovenskému územiu aj Rusínmi obývané oblasti, alebo návrh vytvorenia korunnej krajiny Slovenské vojvodstvo Jána Kollára. Viedenská vláda napokon neakceptovala slovenské národné požiadavky a Uhorsko rozdelila do piatich dištriktov, z ktorých dva, bratislavský a košický, zahŕňali od Dunaja po Tisu približne celé etnický slovenské územie.³⁶

Košice zostali súčasťou navrhovaného slovenského etnického teritória, slovenského Okolia, aj v aktualizovanom politickom programe Slovákov z roku 1861 Memoranda národa slovenského, ktoré ostalo politickým programom martinského národného centra až do roku 1918. Štatistiky Slováci vykazovali v Košiciach väčšinu až do sčítania obyvateľstva v roku 1880, avšak v nasledujúcich desaťročiach sa slovenské a nemecké košické obyvateľstvo maďarizovalo až na vykazovaných 75 % Maďarov v roku 1910.³⁷ Táto skutočnosť sa odrazila aj na zmene postoja slovenských intelektuálnych elít ku Košiciam ako k mestu etnicky slovenskému. Ešte v roku 1849 Ľudovít Štúr považoval Košice za prirodzenú súčasť slovenského životného priestoru. Po odchode dobrovoľníkov z mesta v liste priateľovi z marca 1849 písal, že „*ta sa zas vrátime, až tu zariadime veci naše*“.³⁸ Pred prvou svetovou vojnou bola už situácia o poznanie odlišná. V roku 1912 napríklad Emil Stodola v Štatistike Slovenska nevykazoval Abov s Košicami v demografickej kategórii „slovenské župy“ v celoslovenských štatistických prehľadoch.³⁹

Vráťme sa ale späť k revolúcii 1848/1849 a k miestu Košíc v nej. Počas revolučných rokov sa Košice dostali do hlavného prúdu udalostí dotýkajúcich sa slovenského národného príbehu. Vo februári 1849 prišli do Košíc Štúr a Hurban verbovať dobrovoľníkov do slovenského vojska. Zámer štúrovcov bol jasný: rozšíriť slovenské povstanie aj v kúte „*najväčšmi zbedovaného Slovenska*“. Košice mali zohrať kľúčovú úlohu vo vyvrcholení politických snáh. Mali sa stať miestom zostavenia deputácie, ktorá mala predniesť slovenské požiadavky panovníkovi a vláde. Plánovali tu zriadiť aj hlavné vojenské stredisko.⁴⁰ Podobne ako Michal Kuniš v roku 1833 aj štúrovcí verili minimálne v logisticko-strategický potenciál Košíc ako urbánneho centra na Slovensku ojedinelej veľkosti (spolu s Bratislavou), ktorý mohol byť využitý pre národné ciele.

35 PODRIMAVSKÝ, Milan (ed.). *Dejiny Slovenska III. (od roku 1848 do konca 19. storočia)*. Bratislava : Veda Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 69.

36 BOKES, František. *Vývin predstáv oslovenskom území v 19. storočí*. Turčiansky sv. Martin : Matica slovenská, 1945, s. 29nn.

37 V roku 1880 bolo národnostné zloženie košického obyvateľstva nasledujúce: 46,5 % Slovákov, 28,5 % Maďarov, 15,6 % Nemcov. V roku 1910: 75 % Maďarov, 14,8 % Slovákov a 7,2 % Nemcov – podľa HOLEC, Roman. Zmeny národnostného zloženia miest na Slovensku po roku 1918 a možnosti ich interpretácie. In ŠVORC, Peter – HEPPNER, Harald (eds.). *Veľká doba v malom priestore. Zlomové zmeny v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky (1918 – 1929)*. Prešov : Universum, 2012, s. 24.

38 ŠTÚR, Ľudovít. *Dielo II*. Bratislava : Slovenský Tatran, 2003, s. 159.

39 STODOLA, Emil. *Štatistika Slovenska*. Turčiansky Svätý Martin : Kníhtlačiarsky účastinársky spolok v Turčianskom Svätom Martine, 1912, s. 1.

40 HURBAN, Jozef Miloslav. *Ľudovít Štúr: rozpomienky*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1959, s. 747-751.

Hurban zanechal vo svojich Rozpomienkach lichotivý opis Košíc. Porovnal ich ku Viedni. Na rozdiel od Pešti urobili Košice naňho dojem veľkého mesta s obdivuhodným chrámom a námestím. Najväčšmi ho však zaujalo obyvateľstvo: „*Rôzne obleky, rôzne rovnosaty, typy národov, zvislé hlavy i hlavy sediace pyšne na pleciach, skvelé, nádherné rúcha popri ošumelých, i ten hovor rôznorejazykový s prevahou slovančiny*“.⁴¹ Ďalej sa ale vyznáva, že mesto bolo „*náramne maďarónmi proti cisárskym sfanatizované (...) odrodilé a slepotou porazené*“. Dokonca ho metaforicky nazval „*maďarskou jaskyňou*“, kde sa treba mať na pozore pred „*košickými honfíkmi*“⁴².

Veľké plány štúrovcom v Košiciach nevyšli. Štúr sa tu navyše pohádal s Jonášom Záborským, nakoľko Záborský nesúhlasil so Štúrovou orientáciou na Viedeň a presadzoval dohodu s Budínom. Keďže Záborský bol jedným z mála národne uvedomelých a činných slovenských vzdelancov pôsobiacich v Košiciach (v rokoch 1843 – 1850), zasluhuje si osobitnú pozornosť, pretože ojedinelý zjav tohto slovenského historika a jeho pôsobenie v košickom prostredí sprostredkovalo zároveň najplastickejší obraz o Košiciach daného obdobia, podaného zo slovenského uhla pohľadu.

Jonáš Záborský parí k najvýznamnejším predstaviteľom slovenskej historiografie matičného obdobia, ktoré prinieslo oproti predchádzajúcej ére kvalitatívne hodnotnejšie historické diela. Sám bol korešpondentom dejepisného odboru Matice slovenskej. Pri kritickom spracovaní vlastných diel sa Záborský opieral o pramenné edície vydávané v cudzích jazykoch a publikácie v prešovských a košických knižniciach. Jeho práce sa vyznačujú značným kriticismom s bohatým poznámkovým aparátom.⁴³

Vysokú výpovednú hodnotu majú jeho menšie autobiografické práce, ktoré v podobe pamätí, týkajúcich sa aj jeho pôsobenia v Košiciach vo funkcii nemeckého kaplána, podávajú realistický (neidealizovaný) obraz o tomto meste na prelome 40. a 50. rokov 19. storočia. V nich spomína, že ako Slovák mal v Košiciach mnoho nepriateľov. Keď tu v roku 1845 kázal proti maďarizácii... „*Z toho povstal taký krik po celom meste, také brblanie kfarárov i abiskupovi so žalobami, že nadužívam kazateľnicu kagitáciám panslavistickým, že len zľahka udržal som sa na mieste*“. Za marcovej revolúcie bol zatknutý pre podozrenie zo sprisahania a roznecovania slovenského národného hnutia v Košiciach a ich okolí, ktorého obyvateľstvo „*s jasaním*“ vívalo maďarské revolučné vojsko Arthura Görgelyho.⁴⁴ Jeho nepriatelia, ktorých nazval „*košickými honfíkmi*“, ho prenasledovali na každom kroku. Dokonca za nich mylne považoval aj skupinu mladíkov, ktorá sa ukázala byť sprievodom Ľudovíta Štúra. Štúr predpokladal, že Záborský ho ubytuje u seba, ale nakoniec si musel pýtať povolenie u košického plebána, ktorý „*za svet nebol by vzal slovo slovenské do nemeckej svojej papule, táže sa ho latinsky, nemecky, maďarsky čo chce? ...ale Štúr môj vždy len slovensky*“.⁴⁵ Podľa Záborského vraj chceli „*v maďarónskych Košiciach*“ Štúra s Hurbanom zavraždiť. Postrehol, že na Štúrov agitačný prejav v košickej redute prišli iba vidiecki richtári, z košických mešťanov nanajvýš dvaja na vyzvedanie vyslaní špióni, a tak Štúr zistil, že „*tu nedá sa vykonať, čo tam pod Tatrami*“.⁴⁶ Preto s dobrovoľníkmi odišli do Prešova. Na adresu

41 HURBAN, J. M. *Ľudovít Štúr: rozpomienky...*, s. 753.

42 HURBAN, J. M. *Ľudovít Štúr: rozpomienky...*, s. 756.

43 OTČENÁŠ, Michal. Poznámky k historickým prácam Jonáša Záborského. In: BOBÁK, Ján (Ed.). *Historický zborník* 6. Martin : Matica slovenská, 1996, s. 136-140.

44 ZÁBORSKÝ, Jonáš. *Výber z diela v štyroch zväzkoch*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1953, s. 260nn.

45 ZÁBORSKÝ, J. Výber z diela v štyroch zväzkoch..., s. 268.

46 ZÁBORSKÝ, J. Výber z diela v štyroch zväzkoch..., s. 268.

zverbovaných Slovákov Záborský poznamenal, že „o národnom dákom zápale ani reči (...) v Košiciach ich prezývali drotári“. Záborský kritizoval elitu mesta, že verne prisluhovala každému režimu, ktorých sa v meste v krátkom období rokov 1848 – 1849 vystriedalo celkom šesť: „Do Debrecína posielali svoje schválenie republiky, cisárskym generálom dávala obedy. Tú istú politiku zachovávali aj židia“. Oportunizmus košických verejných činiteľov bol zjavný aj po nastolení vojensko-civilnej dištriktuálnej správy: „Daktori maďarónski advokáti, ktorí predtým mená svoje maďarčili, počali teraz Slovenské noviny čítať, slovenský patriotizmus ukazovať, myslia, že na tejto strane leží placeto domino.“⁴⁷ Z uvedenej kritiky je zrejmé, že košická elita neustranila jednoznačne nacionalistickej košúťovskej politickej línii maďarskej politiky.

V súvislosti s košickými dejinami má význam pre historiografickú analýzu aj Záborského dramatická hra Bitka pri Rozhanovciach z roku 1865, predovšetkým jej Historický úvod. V ňom sa romanticky vyznáva, že pre Slovákov znamenala rozhanovská porážka „národné nešťastie“, pretože Omodejovci a Matúš Čák sa v bitke opierali výlučne o slovanské obyvateľstvo, slovenské na západe a ruské na východe. Veril, že prípadnou výhrou by sa dejiny Slovanov vyvíjali priaznivejším smerom. V ostrom kontraste so slovenským národným diskurzom, podaným v takto formulovanej dikcii, stojí vzrast hospodárskeho a spoločenského významu mesta Košice po rozhanovskej bitke, ktorý si Záborský tiež všimol.⁴⁸ Rozvoj a význam meštianstva neboli ani v Záborského dielach súčasťou slovenského národného príbehu, aj keď spomedzi slovenských národovcov patril k jedným z mála autorov, ktorí stáli v opozícii voči nevzdelanému vidieckemu ľudu, veriac v regeneračnú silu slovenskej inteligencie z radov meštianstva.

Záborského najväčšie historické dielo Dejiny kráľovstva uhorského od počiatkov do čias Žigmundových, dokončené v roku 1875, nebolo Maticou odobrené, a preto jeho publikovanie nepodporila. Napriek tomu svojou erudíciou natrvalo ovplyvnilo historiografickú tvorbu na Slovensku. V rozsahom najväčšom diele svojho druhu v slovenskej historiografii (syntéza politických, hospodárskych aj kultúrnych dejín) sa nachádza pomerne mnoho referencií ku košickým dejinám, ktoré nazbieral počas svojho dlhoročného pobytu v meste. Odkazuje napríklad aj na prvú monografiu košických dejín Cassovia vetus ac nova. Prelomovým zlomom vo vývoji Košíc bola podľa Záborského už spomínaná bitka pri Rozhanovciach, ktorú prehrali „násilní oligarchovia“ proti kráľovi a košickému „promyslenému nemeckému meštianstvu“. Košičanov označuje ako Švábov, vzdorovitých burgerov, ktorí boli vždy pripravení brániť svoje práva, „mali igroše, irozum, zbraň imúry pred prsama“. Kráľovské mestá boli podľa neho strediskami civilizácie, okolo ktorých sa všade naokolo rozprestierala samá divočina. Preto sa kráľ mohol spoliehať iba na ich pomoc a vyslovuje domnienku, ktorú o storočie neskôr rozpracoval Ondrej Richard Halaga, že „možno im sám Karol o tom pošeplul, a spolu mihnul, aby sa nedali“.⁴⁹

Podľa Záborského v 14. storočí význam Košíc stúpol aj vďaka personálnej únii Anjuovcov s Poľskom, kedy sa práve v Košiciach stretávala poľská šľachta s panovníkom. Na košickom sneme v roku 1374 poľská šľachta dostala rozsiahle privilégia a na sneme v roku 1383 prijala Hedvigu za budúcu poľskú kráľovnú (tzv. Košická dohoda). Do tohto obdobia rozkvetu Košíc za vladárenia kráľovnej Alžbety kládol aj založenie košického

47 ZÁBORSKÝ, J. Výber z diela v štyroch zväzkoch..., s. 273.

48 ZÁBORSKÝ, J. Výber z diela v štyroch zväzkoch..., s. 9nn.

49 ZÁBORSKÝ, Jonáš. *Dejiny kráľovstva uhorského*. Bratislava : Slovart, 2012, s. 520n. Konšpiračnú teóriu spolupráce kráľa a Košičanov pri likvidácii Omodeja Abu rozpracoval: HALAGA, Ondrej Richard. *Počiatky Košíc a zrod metropoly*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1992, s. 304-356.

„veľkolepého chrámu sv. Alžbety“, ktorý „umeleckou cenou prevyšuje všetky chrámy v Uhrách, nevynímajúc ani ostrihomský“⁵⁰.

Dalšia osobnosť slovenskej historiografie matičného obdobia, František Vítazoslav Sasínek, bojoval proti tézam maďarskej historickej vedy o etnogenéze Slovákov vyvinutých z etnického konglomerátu slovanských prisťahovalcov na území horného Uhorska (v geografickom zmysle termínu) v priebehu 13. – 15. storočia. V romantickom úsilí dokázať autochtónnosť Slovákov vymedzoval slovenské územie už k roku 100 po Kristovi medzi Moravu, Dunaj, hornú Tisu a Karpaty.⁵¹ Okolie Košíc zahŕňal k územiu obývanom slovenským etnikom.⁵² V Dejinách kráľovstva uhorského z rokov 1871 – 1872 popisuje boj Košíc s Omodejovcami. Obyvateľstvo mesta pomenúva na základe etnickej identifikácie ako „košických Nemcov“. Významom rozhanovskej bitky pre dejiny Košíc alebo slovenského národa sa na rozdiel od Záborského nezaoberal. Podobne ako Jonáš Záborský sa zmieňil o košických snemoch poľskej šľachty a všimol si aj pozíciu Košíc ako základne Jána Jiskru v jeho bojoch proti uhorským magnátom.⁵³ Jiskrovo pôsobenie hodnotil pozitívne, nakoľko za jeho vlády sa aj prevažne nemecké mestá na slovenskom území začali poslovenčovať.⁵⁴

Sasínek sa zmieňoval o Košiciach ako o strategickom vojenskom sídle kapitánov Jána Jiskru a Jána Talafúsa aj v sérii článkov o slovanských vojnových vodcoch Uhorska, vychádzajúcej v Letopise Matice slovenskej. V týchto článkoch publikoval niekoľko pôvodných latinských listín, v ktorých sa objavil aj stredoveký slovenský variant pomenovania Košíc („Kossice“).⁵⁵

V pomatičnom období sa slovenská historiografia vyznačovala vzostupom regionalistiky, čo nebol historiografický trend obmedzený iba na slovenské prostredie, ale podobný vývoj bol badateľný v celoeurópskom meradle. Autori Štefan Hýroš, Alexander Lombardini, Jozef Hradský, Štefan Mišík, Július Botto a iní sa sústredili na výskum regionálnych dejín, avšak Košice medzi nimi nefigurovali.

V zložitých podmienkach maďarizačného útlaku po roku 1875 pri absencii akejkoľvek organizačnej základne boli najvýraznejším tlačovým orgánom slovenskej historiografie po zániku Matice slovenskej (a jej Letopisu) Slovenské pohľady, vydávané od roku 1881. Tie až do roku 1896 držali monopol pri publikovaní dejepisných prác slovenských vzdelancov. Preto bude zaujímavé sledovať, do akej miery sa v nich vyskytujú zmienky o Košiciach.

V roku 1885 publikoval Pavol Dobšinský článok O kultúrnych ústavoch na území Slováckmi obývanom z doby poreformacionálnej, v ktorom referoval o nemecko-slovenských reformovaných zboroch. Medzi nimi menoval aj Košice a ich slovenských kňazov. Konštatoval, že v Košiciach „školy evanjelické zanikly, zostáva len trojrečová cirkev“⁵⁶. V roku 1901 Július Botto publikoval článok Ján Jiskra na Slovensku, v ktorom

50 ZÁBORSKÝ, J. *Dejiny kráľovstva uhorského...*, s. 606, 610, 627.

51 SASÍNEK, František Vítazoslav. *Dejiny drievnych národov na území terajšieho Uhorska*. Skalica : Tlač F.X. Škarniela synov, 1867, s. 218.

52 SASÍNEK, Franz Vítazoslav. *Die Slowaken. Eine ethnographische Skizze*. Prag : Verlag von Fr. A. Urbánek, 1875, s. 6.

53 SASÍNEK, František Vítazoslav. *Dejiny kráľovstva uhorského*. Diel II. – Sošit 1. Turčiansky svätý Martin : Knihtlačiarstvo-účastinársky spolok, 1871, s. 22, 83, 91; SASÍNEK, František Vítazoslav. *Dejiny kráľovstva uhorského*. Diel II. – Sošit 2. Turčiansky svätý Martin : Knihtlačiarstvo-účastinársky spolok, 1872, s. 140.

54 SASÍNEK, František Vítazoslav. *Dejepis Slovákov*. Ružomberok : Knihtlačiarne Karla Salvu, 1895. 49 s.

55 SASÍNEK, František Vítazoslav. Slovanští válečníci v Uhorsku XV. – XVII. storočích. In: *Letopis Matice slovenskej*, 1871, roč. 9, zv. 1, č. 29, s. 6.

56 *Slovenské pohľady*, 1885, roč. 5, sošit 2, s. 184.

poukázal na to, že tento vtedajší národný hrdina „rozkazoval od Prešporoku až po Košice“, čo malo mať vplyv na prebudenie národného vedomia Slovákov na tomto teritóriu.⁵⁷

V roku 1907 Jozef Škultéty publikoval článok *Nemci na Slovensku*, v ktorom poukázal na to, že síce Nemci mnoho storočí obývali slovenské mestá (menoval aj Košice), ale neboli ich pôvodnými zakladateľmi.⁵⁸

V Bobulových Slovenských novinách uverejnil Jozef Hložanský v roku 1869 článok, v ktorom rozvinul niektoré vlastné tézy ohľadne vymedzenia slovenského územia, presadzované v historicko-politickom časopise Biele Uhorsko. Podľa neho bolo územie pred dunajského a predtiského dištriktu historicko-politickým celkom, ktorého strediskom bola v mojmirovsko-arpádovskej dobe Nitra, neskôr Bratislava a Košice (ako dištriktuálne sídla).⁵⁹

Od roku 1896 vydávala novozaložená slovenská kultúrna inštitúcia Muzeálna slovenská spoločnosť Sborník Museálnej slovenskej spoločnosti, o dva roky na to aj Časopis Museálnej slovenskej spoločnosti. Zmienky o Košiciach v nich však zredli na minimum. V roku 1898 v Sborníku Museálnej slovenskej spoločnosti Rehor Uram Podtatranský uverejnil článok Slovenské názvy obcí a miest, kde sa snažil dokázať slovenské názvy miest Prešporok, Prešov, Budín a Miškovec, ale Košice tam nenájdeme.⁶⁰ V tomto období sa ešte neverilo na slovenský pôvod mena Košice (okrem ojedinelej a zjavne zabudnutej zmienky Juraja Rohoňa z roku 1830), ktorý sa začal pertraktovať až desať rokov po vzniku Československa.

Otázka súčasného historika Ladislava Tajtáka, prečo sa činnosť Muzeálnej slovenskej spoločnosti a jej periodík nestretla na východnom Slovensku a v Košiciach s takým ohlasom, ako v iných regiónoch, spadá do komplexu argumentačného historiografického boja vedeného v 2. polovici 20. storočia vo východoslovenskom prostredí, ktorý sa výstižne dá nazvať „*sporom okoncepciu dejín východného Slovenska ako integrálnej alebo separatistickej časti slovenských národných dejín*“.⁶¹ Zástanca integrálnej koncepcie Ladislav Tajták poukázal na to, že najmenej správ v spomínaných historiografických časopisoch pochádzalo zo Šariša, Zemplína, Abova a Košíc, pričom vinu kladie maďarským vládncim kruhom, ktoré sa snažili kultúrne separovať východoslovenský región.⁶² Zástanca separatistickej koncepcie Ondrej Richard Halaga už od 40. rokov 20. storočia mal na účasť východoslovenskej inteligencie na slovenských národných aktivitách iný názor: „*Pred maďarizáciou nie pre maďarónstvo nenachodíme Východniarov v západoslovenskom národnom pohybe, ale proste preto, že tam o nich nikto nestál, a práve tak málo vedel ako*

57 Slovenské pohľady, 1901, roč. 21, sošit 11, s. 225.

58 Slovenské pohľady, 1907, roč. 23, sošit 11, s. 637.

59 Slovenské noviny, 1869, roč. 3, č. 50.

60 Sborník Museálnej slovenskej spoločnosti, 1898, roč. 3, s. 8.

61 Prehľad prác k tomuto historiografickému sporu, ktorý sa rozšíril i na jazykovedu a literárnu históriu, sa nachádza v zozname literatúry týchto diel: HALAGA, Ondrej Richard. *Memorabilia z Európy avlasti*. Prešov : Universum, 2008. 504 s.; GAJDOŠ, Marián (Ed.). *Urbs – Provincia – Orbis: contributiones ad historiam contactuum civitatum Carpathicarum in honorem O. R. Halaga editae*. Košice : Spoločenskovedný ústav, 1993. 240 s.; SEDLÁK, Imrich. *Východné Slovensko vletokruhoch národa: kultúrno-spoločenský, národno-politický aliterárny integračný proces na východnom Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 2012. 890 s. Porovnaj aj štúdie: TAJTÁK, Ladislav. Poznámky k historickým otázkam v diele Ondreja R. Halagu. *Východoslovenský slovník I. – II. Košice – Prešov* : Universum, 2002. In: *Historický časopis*, 2010, roč. 58, č. 1, s. 123-134; TAJTÁK, Ladislav. *Východné Slovensko ako regionálny fenomén*. In: *Historický časopis*, 2001, roč. 49, č. 2, s. 307-329.

62 TAJTÁK, Ladislav. *Muzeálna slovenská spoločnosť a východné Slovensko*. In: AMBRUŠOVÁ, Ursula – FEDORČÁK, Peter (Eds.). *Košice – inštitucionálna základňa kultúry a vedy: k 140. výročiu založenia Východoslovenského múzea v Košiciach*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2012, s. 29-33.

oni o Západe.“⁶³ Na margo tohto sporu je potrebné podotknúť, že maďarské snahy síce mohli utlmiť prináležitosť východného Slovenska ku ostatnému Slovensku, ale nemohli byť prekážkou predstaviteľom stredoslovenskej a západoslovenskej inteligencie, aby v periodikách celoslovenských kultúrnych inštitúcií, akou sa Muzeálna slovenská spoločnosť prezentovala, nereferovali o reáliách východu v primeranej miere a týmto spôsobom napriek prísnej cenzúre neupozorňovali na ohrozovanie národnej jednoty a s ňou súvisiaci východoslovenský separatizmus. Na druhej strane príspevky o východnom Slovensku sa predsa len objavovali (aj keď nepočetné, najmä o Spiši), čo potvrdzuje integrálnu koncepciu dejín východného Slovenska, ako to dokazovali Ladislav Tajták a Imrich Sedlák. Samostatný článok dostal aj Prešov, ale Košiciam pozornosť venovaná nebola.⁶⁴

Historické príspevky vychádzali aj v iných, nie odborne zameraných periodikách. Aj v nich sa zmienky o Košiciach objavovali veľmi vzácné. V Slovenských novinách a Kresťanovi referovali o otvorení košického múzea.⁶⁵ Cirkevný časopis Svätá rodina priniesol popularizačný článok Košický Dóm s rozmerným obrázkom, v ktorom sa slovenskému čitateľovi pripomenula bohatá gotická výzdoba interiéru a exteriéru Dómu.⁶⁶ Slovenské noviny uverejnili v roku 1918 článok s názvom Košice prostriedkom 17. storočia, ktorý bol prekladom opisu Košíc Uhorského Simplificissima z roku 1683.⁶⁷ Na tomto mieste však treba upozorniť, že Slovenské noviny, kde bolo publikovaných spomínaných niekoľkých samostatných článkov o Košiciach, financovala maďarská vláda a propagovali teda ideu jednotného maďarského národa v Karpatskej kotline. Na druhej strane skutočnosť, že sa v nich objavili články aj o Košiciach, ktoré dokonca poukazovali na známky slovenského života v meste, ako to bolo v prípade spomínaného Simplificissima, opisujúceho zástoj všetkých troch košických etníc na politickom živote mesta (konkrétne pri voľbe richtára), znamenalo, že ani budapeštianska redakcia novín nepovažovala košické dejiny za výlučne maďarské. Košický prípad práveže mohol poslúžiť ako vhodný exemplár spolunažívania maďarskej, slovenskej a nemeckej národnosti v jednom uhorskom meste.

Jediný slovenský národnobuditeľský agitátor žijúci v Košiciach a prispievajúci dejepíseckou tvorbou do slovenských novín (Katolícke noviny, Pútnik svätovojtešský, Kresťan) bol Ján Straka. Jeho skromná produkcia má však skôr spomienkový charakter (článok o slovenskom náboženskom Bratstve svätého Ruženca v rokoch 1867 – 1892, ktorý bol jediným spolkom košických Slovákov povoleným v dualistickom období).⁶⁸

Prostredníctvom týchto, hoci aj skromných príspevkov sa slovenskému čitateľovi dostávali Košice do povedomia ako mesto s bohatou minulosťou a okázalou architektúrou, ktoré okrem iných etníc obývajú aj Slováci, ale zároveň aj ako mesto, „*kde slovenské*

63 HALAGA, Ondrej Richard. Austroslavizmus, uhroslavizmus a východoslovenské národné uvedomenie. In: *Svojina*, 1949, roč. 3, č. 4, s. 198.

64 HANAKOVIČ, Štefan. *Muzeálna slovenská spoločnosť rozbor publikačnej činnosti v Sborníku a v Časopise Muzeálnej slovenskej spoločnosti*. Martin: Matica slovenská, 1969. 192 s.

65 POTEŤRA, Michal. *Slovenská historiografia v rokoch 1901 – 1918*. Košice: Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 1980, s. 294, 492. Prehľad sporých článkov o Košiciach pred rokom 1900 podal HORVÁTH, Pavel. Slovenská regionálna historiografia v 19. storočí. In: *Historický časopis*, 1981, roč. 29, č. 2, s. 233.

66 *Svätá rodina*, 1912, roč. 5, š. 8, s. 265.

67 *Slovenské noviny*, 4.9.1918, s. 2-3; *Slovenské noviny*, 5.9.1918, s. 2-3.

68 Príspevok bol uverejnený vo *Svätovojtešskom pútníkovi* v roku 1892. MIHÓKOVÁ, Mária. *Vedecká, kultúrna a osvetová práca v Košiciach v rokoch 1848 – 1918*. 1. diel. Košice: Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 1991, s. 26.

*národné povedomie dosiaľ nejaví sa verejne*⁶⁹. V ostatných slovenských intelektuálnych periodikách (nie bežných novinách) sa relevantné zmienky o Košiciach nenachádzajú.⁷⁰

V nasledujúcej časti príspevku si ešte predstavíme historické publikácie z obdobia rokov 1900 – 1918. Košice boli vďaka svojim pestrým dejinám zaujímavé pre cirkevných historikov. V roku 1904 vyšla nákladom Spolku svätého Vojtecha drobná publikácia *Traja košickí mučeníci od trnavského jezuitského pátra Alojza Henninga*. V nej načrtnol historické súvislosti zavraždenia týchto troch katolíckych predstaviteľov v takmer úplne na protestantizmus obrátených Košiciach.⁷¹

Novú koncepciu slovenských dejín vychádzajúcu z pozitivistického metódy, vynechávajúcej celú periódu „*národnej pasivity*“ medzi zánikom Veľkej Moravy a revolučným vystúpením v roku 1848, predstavil Július Botto v syntéze slovenských dejín s názvom *Slováci – vývin ich národného povedomia* (1906, 1910). Košice zaujímajú v jeho diskurze miesto v súvislosti s revolučným vystúpením v rokoch 1848 – 1849. Popisuje, ako dobrovoľníci obsadili Košice, avšak konštatuje, že veliteľ vojska Bloudek neveril Košičanom, preto odišiel do Prešova. Košice si v jeho narácii vyslúžili nálepku maďarónskeho mesta, kde boli národovci počas revolúcie zatváraní do väzenia, alebo kam bola za Bachovho absolutizmu cielene posielaná slovenská inteligencia, aby nemohla pôsobiť v „*reakčných*“ slovenských regiónoch: „*Vynikajúceho juristu Štefana Daxnera vymenovala vláda za námestníka kráľovského fiškusa do Rimavskej Soboty, odkiaľ ho preložila okrátky čas do Košíc, Sátoralja-Újhelyu, konečne do Veľkého Kállova medzi samých Maďarov*“. Preloženie Daxnera do Košíc vnímal Július Botto ako prerušenie jeho osobných kontaktov, a tým znemožnenie akýchkoľvek národných aktivít.⁷²

Podobne vykreslil Botto Košice aj v životopisnom náčrte o Jonášovi Záborskom z roku 1912. Jeho agitačné pôsobenie v Košiciach vnímal ako riskantné a odvážne, nakoľko tam „*oduševnení maďarskí katolícki kňazi v plukoch honvédskych vojenskej služby konali avbtkách útočiacich honvédov fanatizovali*“.⁷³

V roku 1914 vydal Július Botto prácu *Krátka história Slovákov*, ktorej náklad uhorská vláda nechala zlikvidovať. Autor v nej totiž ostro zaútočil na nekalé praktiky sčítacích komisárov pri sčítaní obyvateľstva v roku 1910. Menoval aj oblasti osídlené Slováckmi, kde sa tak dialo (Gemer, Nyíregyháza), Košice ale nespomenul. Slovenská inteligencia ako keby na slovacitu Košíc rezignovala. Pri opise bitky pri Rozhanovciach, rovnako ako Záborský a Sasínek, identifikoval košické obyvateľstvo ako „*košických Nemcov*“. Nad Košicami ako „*miestom vyhnanstva*“ slovenskej inteligencie po revolúcii 1848 – 1849 si poťažkal aj v tomto diele: „*Z Viedne ich posielali medzi Maďarov úradovať, aby nemohli na osvetu svojho slovenského ľudu pracovať*“.⁷⁴

Topos Košíc ako maďarónskeho mesta, rozvinutý v dejepisnej a literárnej spisbe slovenskej inteligencie v posledných dekádach existencie Uhorska, mal pritom starší

69 Košice – výhlady maďarizácie a „šírenie kultúry“. In: *Prúdy*, 1912, roč. 3, č. 7, s. 286.

70 Prehľad historiografickej produkcie v slovacikálnych periodikách publikoval: ŠARLUŠKA, Vojtech. *Účasť Maticy slovenskej na historickom výskume Slovenska: 19. storočie*. Martin : Matica slovenská, 1982. 164 s.

71 HENNING, Alojz. *Traja košickí mučeníci*. Trnava : Spolok sv. Adalberta, 1904. 80 s. Na tomto mieste treba pripomenúť, že Hennigovo dielo podľa Márie Mihókovej patrí do skupiny popularizačných diel a prekladov starších maďarských prác bez vlastného výskumu: MIHÓKOVÁ, Mária. Maďarská historiografia o Slováckoch a Slovensku do roku 1918. In: *Historický časopis*, 1981, roč. 29, č. 1, s. 84-90.

72 BOTTO, Július. *Slováci – vývin ich národného povedomia*. Bratislava : Tatran, 1971, s. 112, 144, 149.

73 BOTTO, Július. *Slováci – vývin...*, s. 27.

74 BOTTO, Július. *Krátka história Slovákov*. Turčiansky Svätý Martin : Vydanie Slovenskej národnej strany, 1914, s. 26.

základ. Svedčí o tom list Jozefa Miloslava Hurbana z roku 1853, kde narážal na osud Štefana Marka Daxnera po revolúcii 1848 – 1849: „Daxnera preložili kdesi do pekla do Košíc, aby nemohol radou apomocou prispievať ľuďom dobrej vôle, atak všetko je zas zničené.”⁷⁵ Takýto typ reprezentácie, dokonca od tvorcu koncepcie národných dejín štúrovskej generácie, je dôsledkom a zároveň vysvetlením príčiny, prečo Košice ostávali na kriticknej periférii slovenského národného diskurzu. Ostatne už porevolučné diela Jonáša Záborského realisticky zachycujú skutočnú národnú orientáciu košického meštianstva ako celku. Ale prvý, kto zaznamenal laxnosť východných Slovákov k národnej otázke, bol už v roku 1850 Mikuláš Dohnány v diele Slovenské povstanie 1848 – 1849: „...slovenský ľud okrem Nitry najlepšie držal sa vprostriedku Slovenska (...) naproti tomu vspíšskej, šarišskej, abaujvárskej a zemplínskej stolici bol ako sirota opustený”. Košice sú tu opäť vykreslené ako miesto perzekúcií slovenských národovcov, kde sa do žalára dostane každý pre držbu žiadostí slovenského národa.⁷⁶

Z uhla pohľadu slovenského národného diskurzu sa nelichotivá pozícia Košíc ako zmaďarizovaného mesta prejavila i v ďalších prácach medzi rokmi 1900 – 1918. Maďarskosť Košíc za úplne samozrejmu pokladal Emil Stodola v diele Štatistika Slovenska z roku 1912. Nevymenoval ich dokonca ani v zozname miest so slovenskou menšinou.⁷⁷

Nad nemožnosťou vytvárania silnej vrstvy národne uvedomelého slovenského meštianstva kvôli silnejúcej maďarizácii po roku 1867 sa zamýšľal slovenský mysliteľ a dejepisec Jozef Škultéty, ktorý v absencii slovenských urbánnych stredísk, miest modernity, videl najväčšiu príčinu zaostávania slovenského národného života. V jeho reprezentáciách mesto Košice dokonca vystupuje ako príklad kontrastu zaostalého slovenského vidieka a bohatého maďarského meštianstva: „Ba, keď by ten pán [rozumej Maďar] len raz bol ustrnul nad biedou na Kysuciach, nebol by mohol vynakladať svoje sily a veľké peniaze na Košice a iné väčšie – menšie mestá”.⁷⁸

Obraz etnicity Košíc v reprezentáciách slovenskej inteligencie a v slovenskej historiografickej produkcii obdobia rokov 1848 – 1918 sa menil s postupujúcou maďarizáciou košickej meštianskej spoločnosti. Zo strategicko-politického hľadiska formálne síce zostávali na mape memorandového slovenského Okolia, avšak ich pozícia degradovala a slovenská národná elita už s nimi nepočítala ani ako so sídlom vyšších slovenských škôl (v prospech Prešova).⁷⁹ Slovenská historiografia, zameriavajúca sa na obranu slovenských národných záujmov a dokazovanie rovnoprávného postavenia Slovákov a ich autochtonnosti v Uhorsku, limitovaná svojou plebejskou orientáciou, nedokázala v súvislosti s dejinami „košických Nemcov”, či „košických honfíkov” vynájsť relevantnú tradíciu, ktorou by sa Košice zaradili do stredobodu slovenského národného príbehu. Napokon aj štúrovcí si priznávali v Košiciach fiasko. Ani samotná prítomnosť početnej slovenskej populácie v meste na ukotvenie národnej tradície nestačila. Slovenská historiografia, ale napokon aj verejný diskurz vo všeobecnosti prezentovali Košice ako pomad'arčené mesto s vlašným postojom tamojších Slovákov k národným aktivitám.

75 KLEINSCHNITZOVÁ, Flóra. Jozef Miloslav Hurban Danielovi Slobodovi. In: *Sborník Matice slovenskej*, 1924, č. 2, list XIII, s. 94.

76 DOHNÁNY, Mikuláš – ŠTEFANOVIČ, Samuel D. *Slovenské povstanie 1848 – 1849*. Bratislava : Tatran, 1988, s. 72, 76.

77 STODOLA, Emil. *Štatistika Slovenska*. Turčiansky Svätý Martin : KnižtlačiarSKI účasťinárSKI spolok v Turčianskom Svätom Martine, 1912, s. 6, 102.

78 ŠKULTÉTY, Jozef. *Za slovenský život*. Martin : Matica slovenská, 1998, s. 41, 160n.

79 KLIMKO, Jozef. *Vývoj územia Slovenska autváranie jeho hraníc*. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1980, s. 71.

Naopak, ideologický koncept Košíc ako miesta národnej pamäte ľahko vytvorila maďarská historiografia, ktorá budovala na tradícii Košíc ako kľúčového centra a hlavného stanu protihabsburského odboja, strategického sídla maďarských národných hrdinov Štefana Bočkaja, Gabriela Betlena, Juraja I. Rákociho, Imricha Tököliho, bojujúcich za uhorskú štátnu nezávislosť. Tento boj vyvrcholil povstaním Františka II. Rákociho, ktorého kult spolu s historiografickým konštruktom prívlastku „*mesto kurucov*“ v jeho sociálnom, časovom a priestorovom rozmere sa spoločne zlievali práve do Košíc.⁸⁰ A teda v čase, keď aj slovenská historiografia rozvinula spisbu regionalistického charakteru, vznikali o košických dejinách početné historické štúdiá, syntetické dejepisecko-kronikárske diela (Jozef Tutkó, János Korponay, Lajos Kemény), špecializované monografie z hospodárskych, náboženských a sociálnych dejín (Gyula Lelki, Robert Farkas, Kálmán Révész, Sándor Imre, Bertalan Szokolszky, György Kerekes, Adorján Szabó), bibliografické prehľady (Zsigmond Kovács) a odborný časopis Hornouhorského Rákociho múzea s edíciami listín Archívu mesta Košice (A Felsőmagyarországi Múzeum-Egylet évkönyve, neskôr Történelmi közlemények Abaúj-Torna vármegyé és Kassa múltjából) – t. j. bohatá produkcia zanietených lokálpatriotických i celokrajinských, amatérskych i profesionálnych historikov – len v maďarčine.⁸¹

Košice v kontexte maďarského národného príbehu patrili k najvýznamnejším miestam maďarskej kolektívnej pamäte, čomu zodpovedala aj náležitá, uhorskou vládou financovaná pamiatková obnova, okázala výstavba verejných budov a ideologická úprava verejného priestoru. Z uvedenej skutočnosti vyplýva ešte jeden zásadný poznatok, ktorý je typický pre konštruovanie určitého národného príbehu. Vymedzovaním sa voči druhému národnému príbehu zbavuje sa takých styčných identifikačných symbolov, ktoré by mohli byť relevantné pre oba príbehy. Názornou ukážkou tohto javu je antagonizmus slovenského a maďarského národného príbehu.⁸² Práve pre tento aspekt napríklad po revolúcii 1848/49 stratila pozíciu slovenského národného centra Bratislava v prospech Martina. Prípád Košíc je v tomto kontexte priamočiarejší, nakoľko do zoznamu slovenských miest historickej pamäte ani nepatrili a slovenská historiografia sa v tomto smere s maďarskou historiografiou ani nepokúšala viesť polemiku.⁸³ Gradujúce prívlastňovanie si Košíc maďarskými nacionalistami priamou úmerou vytesňovalo už aj tak okrajový

80 Jeden z najvýznamnejších reprezentantov maďarskej historiografie dualistickej éry, Kálmán Thály, systematicky pracoval na budovaní Košíc ako miesta maďarskej národnej pamäte. Tradícia „Košíc – kuruckého mesta“ sa posilnila po roku 1906 uložením ostatkov Františka II. Rákociho do krypty košického dómu. Porovnaj: *Rákóczi album II*. Budapest : Pesti napló, 1906, s. 43. „...a Rákoczi Ferenchez való nagy hevületében hűséges mindvégig, áldozatkész a végletekig és már ezzel is rászolgált „kuruc város” alebo „Rákoczi városa” elnevezésére.” Podobne SZABÓ, Adorján. *Rákóczi Ferenc II. Kassa múltjában*. Kassa : Nyomatott Vitéz A. utóda könyv- és könyomdájában, 1906, s. 4, 62.; *Rákóczi emlékkönyv*. Kassa : László Béla könyv- és műnyomdáj, 1906, s. 5. Prívlastok „mesto kurucov” sa udržiaval aj za Horthyho éry: SZENT-IMRE, Pál. *Abaúj-Torna Vármegye*. Budapest : A vármegyei szociográfiai kiadóhivatala, 1939, s. 131.

81 Mimo maďarský národný diskurz stáli nemecky tlačené práce Jána Platha a Franza Kronesu. Pre bližšie informácie porovnaj MIHÓKOVÁ, Mária. *Maďarská historiografia na východnom Slovensku v rokoch 1901 – 1918*. Košice : Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 1980. 266 s.; MIHÓKOVÁ, Mária. *Vedecká, kultúrna a osvetová práca v Košiciach v rokoch 1848 – 1918*. 1. diel. Košice : Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 1991. 580 s.

82 MACHO, Peter. Zaľudnenie národného príbehu. In: KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVÍČOVÁ, Eva (Eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti: konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava : Veda Vydavateľstvo SAV, 2009, s. 297nn.; KILIÁNOVÁ, Gabriela. Umiestnenie národného príbehu. In: KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVÍČOVÁ, Eva (eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti: konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava : Veda Vydavateľstvo SAV, 2009, s. 318.

83 Táto polemika („komu patria Košice?“) sa v medzivojnovom období čiastočne rozvinula v kruhoch košických regionalistov, na profesionálnom poli naplno prepukla medzi oboma historiografiami až po znovupričlenení Košíc k Maďarsku v roku 1938 a na slovenskej strane vyvrcholila v rokoch 1945 – 1948.

slovenský záujem o toto mesto na kritickú hranicu a v období pred zánikom Uhorska sa minimálne v dikcii slovenskej historiografie vážne pochybovalo o tom, či Košice možno ešte považovať za jedno zo slovenských miest.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- DUDEKOVÁ, Gabriela (Ed.). *Medzi provinciou a metropolou: obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012. 264 s.
- HANAKOVIČ, Štefan. *Muzeálna slovenská spoločnosť: rozbor publikačnej činnosti v Sborníku a v Časopise Muzeálnej slovenskej spoločnosti*. Martin : Matica slovenská, 1969. 192 s.
- HAVRILA, Marek – OTČENÁŠOVÁ, Slávka (Eds.). *Historiografia na Slovensku v kontexte spoločenského vývinu v 19. a 20. storočí*. Prešov : Universum, 2009. 100 s.
- HAVRILA, Marek. *Vybrané kapitoly zo vzťahov slovenskej historiografie k inonárodným historiografiám v rokoch 1945 – 1968*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2009. 106 s.
- HORVÁTH, Pavel. Počiatky slovenskej historiografie. In: *Historický časopis*, 1982, roč. 30, č. 6, s. 859-877.
- HORVÁTH, Pavel. Slovenská historiografia pred národným obrozením. 1. časť. In: *Historický časopis*, 1983, roč. 31, č. 1, s. 85-110.
- HORVÁTH, Pavel. Slovenská historiografia pred národným obrozením. 2. časť. In: *Historický časopis*, 1983, roč. 31, č. 2, s. 231-250.
- HORVÁTH, Pavel. Slovenská národnosť v 16. a 17. storočí. In: *Historický časopis*, 1980, roč. 28, č. 3, s. 364-379.
- HORVÁTH, Pavel. Slovenská regionálna historiografia v 19. storočí. In: *Historický časopis*, 1981, roč. 29, č. 2, s. 217-243.
- HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha : Sociologické nakladatelství Slon, 2009. 320 s.
- HUČKO, Ján. *Sociálne zloženie a pôvod slovenskej obrodeneckej inteligencie*. Bratislava : Veda Vydavateľstvo SAV, 1974. 388 s.
- KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVIČOVÁ, Eva (Eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti: konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava : Veda Vydavateľstvo SAV, 2009. 722 s.
- KLIMKO, Jozef. *Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc*. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1980. 168 s.
- KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví: od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1997. 1065 s.
- MANNOVÁ, Elena (Ed.). *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900 – 1989*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1998. 256 s.
- MIHÓKOVÁ, Mária. *Maďarská historiografia na východnom Slovensku v rokoch 1901 – 1918*. Košice : Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 1980. 266 s.
- MIHÓKOVÁ, Mária. *Vedecká, kultúrna a osvetová práca v Košiciach v rokoch 1848 – 1918*. 1. diel. Košice : Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 1991. 580 s.
- OTČENÁŠ, Michal – HAVRILA, Marek – LIPKA, Martin – OTČENÁŠOVÁ, Slávka. *Metodologické východiská výskumu vzťahov slovenskej historiografie k inonárodným historiografiám v 20. storočí*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2009. 76 s.
- OTČENÁŠ, Michal. *Dejiny slovenskej historiografie v rokoch 1848 – 1893*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2003. 221 s.
- OTČENÁŠ, Michal. Historická veda a slovenská spoločnosť v rokoch 1893 – 1938. In: MARSINA, Richard (Ed.). *Studia Historica Tyrnaviensia II*. Trnava : Trnavská univerzita v Trnave, 2002, s. 32-41.
- OTČENÁŠ, Michal. Historické príspevky v Slovenských pohľadoch. In: *Slovenské pohľady*, 1986, roč. 11, č. 102, s. 118-125.

- OTČENÁŠ, Michal. K slovenskej historiografii v poslednej štvrtine 19. storočia: od národnej bezmocnosti k regionálnej precíznosti, k hľadaniu nových síl a nových útočísk. In: SEDLÁK, Vincent (Ed.). *Zborník príspevkov k slovenským dejinám: k životnému jubileu univ. prof. PhDr. Richarda Marsinu, DrSc.* Bratislava : Slovenský historický ústav Matice slovenskej, 1998, s. 304-314.
- POTEMRA, Michal. *Slovenská historiografia v rokoch 1901 – 1918*. Košice : Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 1980. 650 s.
- SEDLÁK, Imrich. *Východné Slovensko v letokruhoch národa: kultúrno-spoločenský, národno-politický a literárny integračný proces na východnom Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 2012. 890 s.
- SEDLÁK, Vincent (Ed.). *Ján Baltazár Magin: Obrana slávnej župy Trenčianskej a mesta tohože mena*. Martin : Matica slovenská, 2002. 196 s.
- ŠARLUŠKA, Vojtech. *Účasť Matice slovenskej na historickom výskume Slovenska: 19. storočie*. Martin : Matica slovenská, 1982. 164 s.
- ŠKVARNA, Dušan. *Začiatky moderných slovenských symbolov: k vytváraniu národnej identity od konca 18. storočia do polovice 19. storočia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2004. 130 s.
- TAJTÁK, Ladislav. K niektorým otázkam slovenskej historiografie v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 19. storočia a historické práce Jonáša Záborského. In: RAKÚS, Stanislav (Ed.). *Bibliografické štúdie VIII: zborník referátov z vedeckej konferencie o Jonášovi Záborskom usporiadanej v Martine 22. – 23. 1. 1976*. Martin : Matica slovenská, 1978, s. 166-186.
- TIBENSKÝ, Ján. *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*. Martin : Osveta, 1979. 536 s.
- TIBENSKÝ, Ján. *Chvály a obrany slovenského národa*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1965. 402 s.